
ČESKOSLOVENSKO
NA POČÁTKU STUDENÉ VÁLKY

I. ZMĚNY PO ROCE 1945

Program poválečných změn byl formován především mnichovským traumatem, takže z reality obnoveného Československa mělo zmizet vše, co bylo možné nějakým způsobem spojit s příčinami Mnichovské dohody, tak, aby se nemohla opakovat. Společným cílem většiny politických směrů proto byla snaha o „rozchod s předmnichovskou republikou“ tak, jak je deklarován v programu nové vlády na jaře 1945 (tzv. Košický program). Konkrétní body při své realizaci ale někdy narážely na to, že představy o podobě budovaného politického systému, obecně označovaného velmi neurčitým pojmem lidová demokracie, byly u různých politických směrů odlišné, v některých případech navíc dosti mlhavé.

Slabina meziválečné demokracie byla vnímána v její údajné „bezbřehosti“, proti níž byl nový systém definován jako demokracie „regulovaná“. Konkrétně šlo především o redukci stranického spektra zavedením systému Národní fronty, společné organizace všech politických stran, jimž je umožněno obnovení činnosti. Jednalo se o velmi radikální zásah omezující výběr ze strany voličů (nové strany mohou vzniknout jen se souhlasem stávajících), posouvá se těžiště výrazně doleva (dvě komunistické strany, současně nesmí obnovit činnost agrárníci) a z politiky mizí opozice (všechny strany tvoří vládní koalici s povinnou veřejnou loajalitou).

Stejně tak mělo být fungování státu zlepšeno i po hospodářské stránce tak, aby se nemohla opakovat velká hospodářská krize. Podobně jako i v některých západních státech došlo k zestátnění, ovšem s několika důležitými rozdíly, k nimž patřil především rozsah, vycházející vstříc komunistickým požadavkům a účelově zahrnující paušálně širokou škálu oborů, nebo fakt, že původním vlastníkům nebyla zpravidla vyplacena žádná náhrada. Ve vlastnictví státu se tak octly podniky, jež v součtu vytvářely zhruba tři čtvrtiny HDP.

Mnichovské trauma bylo pochopitelně spojováno především s otázkou národnostních menšin, proto jedním ze zásadních cílů byl i jejich kompletní odsun. Prosazování jeho akceptování ze strany velmocí je spjato s řadou pozoruhodných důsledků. Jednak státní představitelé nijak nebrání ani nejradikálnějším formám poválečného násilí v rámci tzv. divokého odsunu, jenž je naopak prezentován jako užitečný důkaz nemožnosti soužití v rámci jednoho státu. Důležitým aspektem je také souvislost s proměnou orientace zahraniční politiky. Deklarovaným cílem sice byla pozice ČSR jako „mostu mezi západem a východem“, reálně však došlo velmi rychle k upřednostňování vztahů se SSSR, i proto, že Stalin pochopil důležitost odsunu pro československé politiky a přísliby podpory si vynucoval loajalitu. Odsun Němců je nakonec konferencí v Postupimi schválen a proveden téměř v plném rozsahu přibližně tří milionů osob. Naproti tomu odsun Maďarů zablokují právě Sověti, neboť jim z politických důvodů nevyhovuje.

II. RŮST MOCI KOMUNISTŮ A ÚNOR 1948

Moc komunistů roste trvale a cíleně již od prvních jednání s představiteli západního odboje za války, únor 1948 je pak momentem, kdy tuto veškerou nahromaděnou moc použijí k zisku absolutní kontroly nad státem. V hromadění moci jim dlouhodobě pomáhá fakt, že právě cíl zisku absolutní moci z nich dělal fakticky jedinou sílu, která měla zcela jasný plán a důrazně šla legální i nelegální cestou za jeho splněním. Ostatní politické strany a směry nemají ani konkrétní představu o dalším směřování, ani silné sjednocující osobnosti. Tuto roli nemůže sehrát ani prezident Beneš, který se rozhodne, i ze zdravotních důvodů, stát mimo každodenní politiku a chce být nadstranickým prezidentem.

Především dokázali komunisté od počátku ovládat silové a bezpečnostní rezorty (armáda, policie, zpravodajské služby), čímž si zajistili sobě příznivé personální obsazení vedení těchto složek.

To jim umožňuje bez vnější kontroly organizovat provokační a dezinformační akce (kampaň proti slovenské Demokratické straně) i bránit vyšetřování vlastních problémů (tzv. krčmaňská aféra). Velkou roli sehrávalo i ovládnutí vedení velkých společenských organizací (především odbory) i kontrola nad tiskem skrze ministerstvo informací. Důležité byly i systematické aktivity oslabující politické soupeře, především vytvoření rozsáhlé sítě spolupracovníků v nekomunistických stranách, jež fakticky znemožňovala koordinovaný energický postup těchto stran proti komunistům. Určitou roli sehrál i dílčí úspěch komunistů ve volbách 1946, kdy měli nejvyšší počet poslanců a posílili pozici i ve vládě, ale na Slovensku byli jasně poraženi a ani v českých zemích nezískali žádanou nadpoloviční většinu.

Komunistům nahrává i stále zřetelnější jednostranná zahraničně politická orientace na SSSR, jenž si vynucuje některé personální změny, aby nakonec ještě před únorem 1948 určoval i zásadní rozhodnutí československé zahraniční politiky, což vrcholí odmítnutím americké hospodářské pomoci (Marshallův plán).

Na jaro 1948 byly plánovány další volby, ale popularita komunistů nerostla, proto se rozhodli vyhrobit situaci a směřovat k převzetí moci silovou cestou. Komunistický ministr vnitra Nosek vyměnil nekomunistické velitele SNB (policie) za komunisty, nesplnil ani usnesení vlády, která mu přikázala změny odvolat. Nekomunističtí ministři za národní socialisty, lidovce a Demokratickou stranu proto podali 20. února 1948 demisi. Doufali, že jejich demise nebude přijata a komunisté pod tlakem prezidenta a parlamentu s nekomunistickou většinou budou muset ustoupit. Demisí však nebylo tolik, aby to znamenalo pád celé vlády, nepřidali se ani sociální demokraté (demise jednoho z nich byla Gottwaldem zablokována), ani oba nestraníci (L. Svoboda, J. Masaryk). V dané chvíli se ukázalo, jakou mocí komunisté disponují. Komunisté vytvořili velký tlak za použití všech dostupných prostředků, včetně zcela nelegálních, na což nebyli nekomunisté připraveni. Vznikají akční výbory NF, protizákonně obsazující podniky a úřady, „neutrální“ armáda umožnila vyzbrojení Lidových milicí, odbory (vedené A. Zápotockým) vyhlásily generální stávkou a Gottwald vyhrožoval Benešovi občanskou válkou. 25. února Beneš demise přijal, načež Gottwald bez projednání v parlamentu doplnil vládu prokomunistickými politiky z nekomunistických stran.

III. STALINIZACE ČESKOSLOVENSKA

Komunisté zpočátku tvrdí, že k žádnému převratu nedošlo a naopak to byli oni, kdo pokus o převrat odvrátil. Proto ani nově vydaná ústava z května 1948 nezachycuje zásadní změny v politických poměrech a spíše popisuje již v té době zanikající předúnorový systém. Vydání ústavy vyvolá veřejnosti skrytý konflikt, když ji prezident Beneš odmítne podepsat a odstoupí, oficiálně však ze zdravotních důvodů.

Ve skutečnosti první zásadní změny probíhají již souběžně s únorovou krizí a z vedoucích funkcí jsou okamžitě odstraňováni nekomunisté („očista veřejného života“). Sociální demokracie se musí sloučit s KSČ, ostatní strany mohou sice existovat dál, ale jejich fungování i členství v nich je omezené. Ve volbách v roce 1948 je poprvé sestavena tzv. jednotná kandidátka Národní fronty, kdy jsou kandidáti všech stran na společné listině a počet kandidátů je totožný s počtem poslanců. Tím je možné zachovat formální akt voleb, aniž by o čemkoliv rozhodovaly, a existenci více politických stran, aniž by ty nekomunistické měly nějaký reálný podíl na moci.

Stejně tak se velmi brzy rozbíhá systém perzekuce, a to jak formou mimosoudní (bez konkrétního obvinění a rozsudku – Tábory nucené práce, Pomocné technické prapory), tak i soudní perzekuce, jejímž hlavním projevem byly politické procesy před Státním soudem. Represe byly zaměřeny proti všem potenciálním soupeřům, přičemž o vině a trestu nerozhodovala skutečná činnost či její plánování, ale politické obavy z konkrétního jedince či snaha prostřednictvím jeho

skandalizace zaútočit na skupinu, jíž reprezentoval. Tak byly vedeny útoky proti nekomunistickým politikům (vrcholem proces s M. Horákovou a spol.), vojákům (proces s H. Píkou, procesy s nekomunistickými generály, paušální postih účastníků západního zahraničního odboje) i představitelům domácího odboje (někteří partyzánské velitelé i političtí představitelé odboje) a církvi (aféra „číhošťského zázraku“). Pochopitelně stejně tvrdě byli zasaženi i lidé, u nichž bylo odhaleno aktivní zapojení do odboje a odbojových organizací, ať už domácích, či napojených na odboj zahraniční. Celkem bylo do roku 1960 uděleno asi 240 politických rozsudků smrti.

Jelikož jedním z hlavních prvků, jímž komunistický režim sám sebe legitimizoval, bylo řešení a odstranění všech ekonomických a sociálních problémů, byla velká pozornost upřena právě k opatřením v této oblasti. Zde však došlo jednoznačně k upřednostnění politických hledisek před hledisky ekonomickými. Proto byla uskutečněna celá řada změn, jejichž cíle byly primárně mocensko-politické a pozitivní ekonomický dopad neměly. Na prvním místě šlo o militarizaci ekonomiky s mohutným důrazem na rozvoj velkých podniků těžkého průmyslu, jejichž preference se stala trvalým rysem a zátěží komunistického režimu, znemožňujícím rozvoj ostatních sektorů a s nimi spjatých inovací, ať už to byla oblast spotřebního průmyslu nebo služeb. Druhým politickým cílem byla pokud možno absolutní kontrola společnosti, k čemuž měla sloužit likvidace všech byť jen dílčím způsobem nezávislých složek, tedy i soukromého podnikání a soukromého zemědělství. Jak v zestátňování („znárodnování“), tak v zakládání zemědělských družstev („kolektivizace“) bylo Československo důslednější než většina ostatních států východního bloku a došlo tak k téměř úplné likvidaci soukromého sektoru, což vedlo k negativním ekonomickým dopadům. Jedním z důsledků je pak rostoucí míra nespokojenosti mezi dělníky, vrcholící v souvislosti s tzv. měnovou reformou v roce 1953, jež měla vzhledem k míře odepisování pohledávek vůči státu spíše charakter státního bankrotu.

IV. OBMĚNA VEDENÍ A POMALÉ UVOLŇOVÁNÍ

V první polovině 50. let dojde k výrazné obměně nejvyšších pater komunistické hierarchie, a to fakticky ve dvou fázích. Nejprve chce Stalin utužit oddanost představitelů zemí bloku, proto je zahájen „boj proti vnitřnímu nepříteli“, zasahující špičky komunistických stran. V ČSR se hlavní akcí stává proces s „protistátním spikleneckým centrem“ generálního tajemníka strany R. Slánského, s nímž je spjato odstranění části stávajícího vedení. Krátce poté zemře K. Gottwald, čímž se uvolní i nejvyšší pozice. Formálně je nástupnictví rozděleno mezi nového prezidenta A. Zápotockého a A. Novotného, jenž stane v čele strany, velmi rychle je však zjevné, že stranická hierarchie disponuje vyšší mocí. Proto můžeme již od roku 1953 hovořit o éře A. Novotného, jehož pozici ještě posiluje získání prezidentského úřadu po Zápotockého smrti.

Postupně sice oslabují represe, ovšem destalinizace je velmi pomalá a Novotnému se daří jakékoliv diskuse na dané téma utlumit. Na konci 50. let je většina politických vězňů propouštěna, ale rehabilitace jsou velmi výjimečné, naopak první komise, jež mají zkoumat zákonnost politických procesů, žádný zásadní problém neshledají. Politické uvolňování, přicházející v 60. letech, tak není důsledkem Novotného cílené činnosti, ale spíše nečinnosti, která vytvářela určitý volný prostor. Zároveň však vedla k odsouvání většiny problémů na neurčito, což způsobovalo rostoucí nespokojenost. Společnost nemohly uspokojit ani symbolické akty jako prohlášení o dobudování socialismu v souvislosti s vydáním nové ústavy v roce 1960, jež návazně slovo socialistická zapojila i do názvu státu. Situace tak spěla k tzv. obrodnému procesu, vrcholícímu Novotného pádem a Pražským jarem 1968.